

ماه محرم

ویژه‌نامه بررسی مبنای فقهی رویت ماه با چشم مسلح یا غیرمسلح و اختلاف افق‌ها

▪ هفته‌نامه افق حوزه ▪ دوشنبه ۲۰ اردیبهشت ۱۴۰۰ ▪ ۲۷ رمضان المبارک ۱۴۴۲ ▪ ۱۰ می ۲۰۲۱

رؤیت هلال و اختلاف افق‌ها

از دیدگاه آیت‌الله‌العظمی سبحانی

آیت‌الله‌العظمی سبحانی در مقاله‌ای با موضوع «ؤیت هلال و اختلاف افقها» پس ازبیان و طرح اقوال مختلف دراین خصوص، دلایل خود را در این بحث بیان نموده اند که بخش اول آن تقدیم خوانندگان ارجمند می‌گردد.

• **رؤیت هلال و اختلاف افقها**

فقها اتفاق نظر دارند که [برای تحقق ماه شرعی] رؤیت هلال در شهری که فرد مکلف زندگی می‌کند، معتبر نیست و رؤیت هلال در شهرهای دیگر کفایت می‌کند. روایات دال براین مطلب در حد استفاضه است.^۱

هم چنین اگر دو شهر در افق متحد باشند، فقها اتفاق نظر دارند که رؤیت هلال در یک شهر برای شهر دیگر کافی است؛ همین‌طور اگر زمان طلوع هلال در آن‌ها یکی باشد و نیز جایی که زمان طلوع ماه در دو شهر مختلف باشد اما ثبوت ماه در یک شهر مستلزم این باشد که ماه برای شهر دیگر به طریق اولی ثابت باشد. مثلاً دیده شدن ماه در شهری که در مشرق قرار دارد، دلیل وجود ماه در شهری است که در مغرب قرار دارد؛ زیرا ماه از طرف شرق به طرف غرب حرکت می‌کند. بنابراین اگر ماه در شرق دیده شود، دلیل بر تولد شرعی وقابل رؤیت بودن ماه به هنگام غروب خورشید در مشرق و قبل از رسیدن به مغرب است.

در هیچ یک از موارد فوق میان فقها اختلاف نظر وجود ندارد. اختلاف نظر میان فقها تنها در جایی است که افق‌ها مختلف باشد و هلال در شهر غربی دیده شود. در این صورت این سؤال مطرح است که آیا دیدن هلال در شهرهای غربی، برای کسانی که در شهرهای شرقی زندگی می‌کنند، کافی است؟ فقها در این مسأله سه گروه هستند:

گروه اول: اساساً متعرض این مسأله نشده یا فرقی بین شهرهای دور و نزدیک قائل نشده یا تصریحی در این زمینه ندارند.

گروه دوم: اکثریت فقها را تشکیل می‌دهند که متعرض این مسأله شده و بین شهرهای دور و نزدیک تفاوت قائل شده‌اند.

گروه سوم: بین شهرهای نزدیک و دور تفاوتی قائل نشده‌اند و حکم شهرهای دور را با شهرهای نزدیک یکی دانسته‌اند.

نیازی به ذکر فقهای گروه اول نیست. مهم اشاره به فقهای دو گروه دیگر است که به آن‌ها می‌پردازیم.

• **فقهایی که وحدت افق را شرط دانسته‌اند**

گروهی از قدامت‌زدیکی دو شهری را که در یکی از آن‌ها ماه دیده شده است، شرط کرده‌اند. تعداد کسانی که یادآور این شرط شده‌اند عبارتند از:

۱. **شیخ طوسی**(۳۸۵،۴۶۰هـ)

نشانه ماه رمضان، رؤیت هلال یا قیام بینه بر رؤیت هلال است... هر گاه هلال در شهری که فرد مکلف در آن زندگی می‌کند] دیده نشود بلکه خارج از آن شهر دیده شود، بنابر آن‌چه بیان کردیم چنان‌چه شهرهایی که هلال در آن‌ها دیده شده است نزدیک آن شهر باشند به‌طوری که با صاف بودن آسمان و نبود مانع، هلال در آن نیز دیده شود، در این صورت واجب است به دلیل اتحاد آن شهرها در عرض جغرافیایی و نزدیک بودنشان به هم، طبق شهرهایی که هلال در آن‌ها دیده شده است، عمل شود. مانند شهرهای بغداد، واسط، کوفه، تکریت و موصل.

اما اگر از یکدیگر دور باشند مانند شهرهای بغداد و خراسان، بغداد و مصر، هر شهری حکم خود را دارد.^۲ شیخ طوسی در دو کتاب دیگرش یعنی نهایه^۳ و خلاف^۵، متعرض این مسأله نشده است.

۲. **ابن حمزه**(۵۵۰هـ)

اگر ماه در شهری دیده شود و در شهر دیگر دیده نشود، چنانچه این دو شهر نزدیک هم باشند، بر اهالی هر دو شهر روز و واجب است، اما اگر دور از یکدیگر باشند مثل بغداد و مصر یا شهرهای خراسان، در این صورت بر اهالی شهرهایی که ماه در آن‌ها دیده نشده، روز و واجب نیست.^۶

۳. **محقق حلی**(۶۶۰،۶۷۶هـ)

اگر ماه در شهرهای نزدیک به هم مثل کوفه و بغداد، دیده شود، بر تمامی ساکنان آن‌ها روز و واجب است؛ بر خلاف

قضی یوماً؛ اگر این فرد، شاهد عادلی داشته باشد مبنی بر این که مردم شهر طبق دیدن ماه، سی روز روزه گرفته‌اند، این فرد باید یک روز [دیگر] روزه بگیرد».^۷

دلیل دیگر مسطح نبودن زمین است و لذا اگر هلال در برخی از شهرها دیده شود می‌فهمیم که در شهرهای دیگر، مانعی از دیدن آن وجود دارد.

سپس علامه نتیجه می‌گیرد:

اما قبول نداریم که آن روز نسبت به همه شهرها روزی از روزهای ماه رمضان باشد؛ زیرا این مسأله مورد نزاع و اختلاف میان فقهایست و تعبد به چنین شهادتی را نمی‌پذیریم؛ زیرا این اول کلام است.

فرمایش امام صادق علیه السلام هم با توجه به جمع میان ادله، بر شهرهای نزدیک شهری که ماه در آن دیده شده است، حمل می‌شود.^۸

۵. **علامه در منتهی:**

اگر اهالی شهری ما را ببینند، بر تمامی مردم خواه به آن شهر نزدیک باشند و خواه دور، روز و واجب است. احمد ابن حنبل] ولیث بن سعد و برخی از فقهای شافعی هم بر این عقیده‌اند.

علامه پس از ذکر تفصیل شیخ بین شهرهای دور و نزدیک به رد آن پرداخته سپس نتیجه می‌گیرد:

اگر معلوم شود که در سرزمینی ماه طلوع کرده و در سرزمین دیگری که از آن دور است، به دلیل کروی بودن زمین، ماه طلوع نکرده است، حکم این دو سرزمین مساوی نیست. اما اگر علم به اختلاف مطلع آن دو نداشته باشیم، حق این است که حکم آن‌ها مساوی است.

بنابراین ممکن است علامه به حسب آغاز کلامش در منتهی، از زمره قائلان به عدم فرق بین شهرهای دور و نزدیک به حساب آید. اما با توجه به نتیجه‌ای که در آخر به آن می‌رسد وی صورتی بین شهرهای نزدیک و دور تفاوتی قائل نیست که به اختلاف زمان طلوع ماه بین آن دو شهر علم نداشته باشیم وگرنه با علم به این مطلب، از نظرا و میان شهر نزدیک و دور فرق است.

۶. **علامه در قواعد مانند تذکره نظر داده:**

حکم شهرهای نزدیک یکسان است بر خلاف شهرهای دور. بنابراین اگر کسی به مکان دور دستی سفر کند که در شب سی ام ماه رمضان، هلال دیده نشود، باید از اهالی آن‌جا پیروی کند. اگر مرکبش او را صبح در حالی که عبد گرفته است به محل دور دستی که ماه به سبب نزدیکی درجه‌اش [نسبت به خورشید] دیده نشود، ببرد، در این‌که آیا باید امساک کند یا نه، نظر است.

اگر هلال ماه رمضان را ببیند آن گاه به محلی برود که در آن‌جا هلال دیده نمی‌شود، اقرب وجوب روزه در روز سی و

یکم است و برعکس [اگر هلال ماه رمضان را نبیند سپس به محلی برود که در آن جا هلال دیده می‌شود] بایستی روز بیست و نهم افطار کند.^{۱۸}

به‌نظر می‌رسد آن‌چه علامه در دو فرغ مذکور مطرح کرده است، چیزی است که قائلان به شرط وحدت افق ملزم به آن هستند؛ زیرا این ایراد به آن‌ها وارد است که لازمه شرط وحدت افق، روزه روز سی و یکم در یک فرض و روزه روز بیست و هشتم در فرضی دیگر است.

فرض اول: در جایی که ماه در شهر دور و نزدیک، تمام (سی روز) باشد و هلال ماه و در شهر نزدیک دیده شده باشد اما در شهر دور دیده نشده باشد. فردی در شهر نزدیک سی روز روزه می‌گیرد آن گاه به شهر دور می‌رود. حال اگر [وقتی به شهر دور می‌رود] براو پیروی از اهالی آن‌جا واجب باشد، لازمه‌اش این است که آن روز را روزه بگیرد؛ زیرا در آن سرزمین، آن روز، روز آخر ماه رمضان است. بنابراین چنین فردی بایستی سی و یک روز روزه بگیرد. اما اگر قائل شویم که دیدن ماه در شهر نزدیک برای شهردور هم حجت است، همه باید در آن روز روزه بگیرند بدون این‌که بین شهری که ماه در آن دیده شده و شهری که ماه در آن دیده نشده فرقی وجود داشته باشد.

فرض دوم: در جایی که ماه در شهر دور و نزدیک، تمام (سی روز) نباشد در این صورت اگر ماه ابتدا در شهر دور دست و سپس در شهری که مکلف در آن به سر می‌برد دیده شود و مکلف در شهر خودش بیست و هشت روز روزه بگیرد آن گاه به شهر دور دست برود اگر پیروی از اهالی شهری که به آن جا رفته است براو واجب باشد باید روز بیست و نهم را افطار کند؛ زیرا آن روز در آن سرزمین، عید فطر است. اما فقیه به هیچ‌یک از این دو فرض ملتمز نمی‌شود.

۷. **شهید اول**(۷۳۴،۷۸۶هـ)

مکلف، با دیدن هلال ماه رمضان بایستی روزه بگیرد اگر چه تنها او هلال را دیده باشد. [حکم] شهرهای نزدیک به هم مانند بصره و بغداد، یکسان است نه سرزمین‌هایی مثل بغداد و مصر. شیخ طوسی دارای این فتوا است.

احتمال دارد با دیدن ماه در شهرهایی که در مشرق قرار دارند، ماه برای شهرهایی که در مغرب قرار دارد نیز ثابت شود اگرچه این شهرها از یکدیگر دور باشند؛ زیرا با نبود مانع قطعاً در این شهرها ماه دیده خواهد شد.^{۱۹}

مخفی نماند آنچه شهید اول استننا کرده است [که در قالب احتمال بیان فرمود] مخالف با نظریه شرط وحدت افق نیست؛ زیرا در آینده خواهد آمد که حجیت رؤیت هلال در شهرهای غربی نسبت به شهرهای شرقی خارج از بحث است؛ زیرا بین این دو رؤیت ملازمه وجود دارد.

۸. **شهید ثانی**(۹۶۹،۹۱۱هـ)

اگر ماه در شهرهایی نزدیک به هم مانند کوفه و بغداد، دیده شود، روزه بر تمامی ساکنان آن‌ها واجب است بر خلاف شهرهای دور از هم. مراد این است که اگر ماه در یکی از شهرهای نزدیک به هم دیده شود و در دیگر شهرهای مجاور] دیده نشود، بر تمامی ساکنان این شهرها روزه واجب است بر خلاف شهرهای دور از هم؛ زیرا هریک از این شهرها حکم خود را دارد.^{۲۰}

۹. **مقدس اردبیلی** (۸۹۹هـ) **در ذیل کلام محقق که می‌گوید:**

«حکم شهرهای نزدیک مثل بغداد و کوفه یکسان است بر خلاف شهرهای دوره آورده است:

با توجه به فرض مسأله، دلیل مطلب فوق روشن است؛ زیرا وقتی مکلف در شهر خودش هلال ماه رمضان را ببیند و ماه در شهر دیگری دیده شود، براو صدق می‌کند که ماه را ندیده است، پس می‌تواند افطار کند؛ چون ادله‌ای که افاده می‌کنند آن روز از روزهای ماه رمضان نیست، و در مورد این شهر صدق می‌کنند. بنابراین دیدن ماه در شهر دیگر برای اهالی این شهر فایده‌ای ندارد و مستلزم این نیست که آن روز از روزهای ماه رمضان باشد.

علاوه بر این، با توجه به فرض مسأله، مکلف از اختلاف زمان طلوع ماه در این دو شهر می‌داند که دیدن ماه در یکی از آن دو مستلزم دیدن ماه در دیگری نیست، بلکه گاهی محال است.

بنابراین، سخن علامه در منتهی که می‌گوید: «اگر ماه در شهری رؤیت شد، فرقی میان شهرهای دور از هم یا نزدیک به هم از لحاظ وجوب روزه یا افطار وجود نخواهد داشت؛ زیرا ماه در یک شهر با رؤیت ثابت شده و در شهر دیگری با شهادت شهود، بعید است... به دلیل آن‌چه گذشت و این که ظاهراً مراد از آیه شریفه (... فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ...) این است که آن‌ها ماه را در شهری که در آن حضور دارند دیده‌اند، هم چنان که متبادر از آیه همین است.^{۲۱}

ادامه دارد...

• **پینوشت‌ها**

- متن دو مقاله به زبان عربی به قلم مؤلف است، و پس از ترجمه آن دو به وسیله برخی فضلا در مجله «فقه اهل بیت»، شماره... چاپ شده است.
- ر ک: وسائل الشیعه، باب ۱۱ از ابواب احکام ماه رمضان، حدیث ۱۰، ۱۳ و غیر آن.
- مبسوط، ج ۱، ص ۲۶۷ و ۲۶۸.
- نهایی، ص ۱۵۰.
- خلاف، ج ۱، ص ۳۹، مسأله ۸.
- الوسیله، ص ۱۴۱.
- شرایع الاسلام، ج ۱، ص ۲۰۰.
- معتبر، ج ۳، ص ۶۸۹.
- مبسوط، ج ۱، ص ۲۶۸.
- فتح العزیز، ج ۶، ص ۲۷۲ و ۲۷۱، مهذب از شیرازی، ج ۱، ص ۱۶۸؛ مجموع، ج ۶، ص ۲۷۲ و ۲۷۴؛ حلیه‌العلماء، ج ۳، ص ۱۸۰؛ مغنی، ج ۳، ص ۱۱؛ شرح الکبیر، ج ۳، ص ۷.
- صحیح مسلم، ج ۲، ص ۷۶۵، حدیث شماره ۱۸۷؛ سنن ترمذی، ج ۳، ص ۷۶ و ۷۷، حدیث شماره ۶۹۳؛ سنن ابی‌داؤد، ج ۲، ص ۲۹۹ و ۳۰۰.
- حدیث شماره ۲۳۳۲؛ سنن نسایی، ج ۴، ص ۱۳۱؛ سنن دار قطنی، ج ۲، ص ۱۷۱، حدیث شماره ۲۱؛ سنن بیهقی، ج ۴، ص ۲۷۱.
- فتح العزیز، ج ۶، ص ۲۷۲؛ مجموع، ج ۶، ص ۲۷۳ و ۲۷۴؛ حلیه‌العلماء، ج ۳، حدیث شماره ۱۸۱؛ مغنی، ج ۳، ص ۱۰؛ شرح الکبیر، ج ۳، ص ۷.
- بقوه، آیه ۱۸۵.
- صحیح بخاری، ج ۳، ص ۳۱؛ سنن نسایی، ج ۴، ص ۱۲۱؛ سنن بیهقی، ج ۴، ص ۲۰۱ که نقل به معنی است.
- تهذیب، ج ۴، ص ۱۵۷ و ۱۵۸، حدیث شماره ۴۳۹؛ استبصار، ج ۲، ص ۶۴، حدیث شماره ۲۰۶.
- تلذکره‌الفقها، ج ۶، ص ۱۲۴.
- منتهی‌المطلب، ج ۲، ص ۵۹۳.
- قواعد الاحکام، ج ۱، ص ۷۰.
- الدروس الشریعیه، ج ۱، ص ۲۸۴ و ۲۸۵.
- میجمع‌الفائدۀ والبرهان، ج ۵، ص ۲۹۵.

